

JOLANTA CHWASTYK-KOWALCZYK
Uniwersytet Jana Kochanowskiego
w Kielcach

DOI: 10.17460/2017.1_2.08

POLSKIE CZASOPISMA EMIGRACYJNE WSPIERAJĄCE EDUKACJĘ W WIELKIEJ BRYTANII W LATACH 1946–2017

WPROWADZENIE

Polskie pokolenie „niezłomnych”, które osiedliło się po zakończeniu II wojny światowej w Wielkiej Brytanii, szczyci się wieloma inicjatywami wydawniczymi¹. W okresie przejściowym, trwającym do połowy lat 50. XX w., toczyła się wśród polskiej diaspory na łamach prasy wychodźczej dyskusja na temat „wracać” czy „nie wracać” do kraju. W tym czasie były podpułkownik Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie, a zarazem poeta Antoni Bogusławski zwrócił uwagę na kwestię wychowywania dzieci i młodzieży w polskim duchu narodowym². W tym

---

¹ Temat ten z różnej perspektywy opisują przykładowe publikacje: J. Chwastyk-Kowalczyk, *Londyński „Dziennik Polski” 1940–1943*, Kielce 2005; J. Chwastyk-Kowalczyk, *Londyński „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1944–1989. Gazeta codzienna jako środek przekazu komunikatów kulturowych*, Kielce 2008; J. Chwastyk-Kowalczyk, *Katyń, dipisi, PKPR na łamach polskiej prasy wychodźczej*, Kielce 2011; J. Chwastyk-Kowalczyk, *Obraz edukacji Polaków na łamach czasopism emigracyjnych*, Kielce 2014; J. Chwastyk-Kowalczyk, „Technika i Nauka” – elitarne czasopismo Stowarzyszenia Techników Polskich w Wielkiej Brytanii, Kielce 2015; Czarnik O. S., *W drodze do utraconej Itaki. Prasa, książki i czytelnictwo na szlaku Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich (1940–1942) oraz Armii Polskiej na Wschodzie i 2. Korpusu (1941–1946)*, Warszawa 2012; M. Danilewicz-Zielińska, *Szkice o literaturze emigracyjnej*, Paryż 1978; M. Danilewicz-Zielińska, *Szkice o literaturze emigracyjnej półwiecza 1939–1989*, wyd. 2 rozszerz., Wrocław 1999; *Dopóki jest „Dziennik” – jestem...*, pod red. K. Bzowskiej-Budd, Londyn 2000; *Dziennikarze polscy na emigracji. Wspomnienia z lat 1937–1989*, red. i oprac. B. Wierzbiański, W. Piątkowska-Stepaniak, Opole 2001; R. Habielski, *Niezłomni i nieprzejednani. Emigracyjne „Wiadomości” i ich krąg (1940–1981)*, Warszawa 1991; J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939 roku*, t. 1–5, Lublin 1976–1988; *Literatura polska na obczyźnie*, t. 5, pod red. J. Bujnowskiego, Londyn 1988; *Literatura polska na obczyźnie 1940–1960*, pod red. T. Terleckiego, t. 1 – London 1964, t. 2 – London 1965; *Polska poza Polską. Sprawozdanie z III Kongresu Kultury Polskiej na Obczyźnie*, pod red. K. Rowińskiego, Londyn 1998; T. Radzik, *Z dziejów społeczności polskiej w Wielkiej Brytanii po drugiej wojnie światowej (1945–1990)*, Lublin 1991; J. Zabielska, *Bibliography of Books in Polish or Relating to Poland published outside Poland since September 1st 1939, t. 1: 1939–1951*, London 1954 oraz kontynuacja: t. 8, *Supplements to 1939–1982*, London 2001.

² A. Bogusławski, *Wydawnictwa dla dzieci*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1948, nr 82, s. 2.

pokoleniu widział kontynuację polskiego życia na emigracji. Zadawał pytania, na ile i w jaki sposób pobyt Polaków na obczyźnie może przysłużyć się krajowi, który znajdował się pod rządami komunistów. Nie ukrywał, że asymilacja w nowym kraju osiedlenia jest atrakcyjna. Wyraził niepokój, że czas, życie codzienne i otaczająca rzeczywistość działają przeciw emigrantom. Według jego opinii należało oprzeć się wpływom obcych szkół i obcego społeczeństwa. Dał przykład prostej, chłopskiej XIX-wiecznej emigracji zarobkowej w Stanach Zjednoczonych, która potrafiła zachować w czwartym pokoleniu język ojczysty. Stwierdził ponadto, że polska emigracja po II wojnie światowej na Wyspach Brytyjskich funkcjonuje w innych warunkach, że przede wszystkim jest wychodźstwem intelektualnym, a wysoki procent inteligencji narzuca Polakom szczególne obowiązki. Za najważniejsze uznał utrzymanie niezależnego harcerstwa, które byłoby kontynuacją skautingu przedwojennego, ponieważ reżym warszawski swoimi ograniczeniami ideologicznymi wykluczył je poza nawias życia międzynarodowego, wprowadzając na to miejsce swoje organizacje młodzieżowe. Podkreślił znaczenie środowiska rodzinnego, które *musi być integralnie polskie*, czyli świadomie wychowywać w duchu narodowym, mówić po polsku oraz konieczność prenumerowania polskich czasopism i zachęcania do czytania literatury polskiej przez dzieci i młodzież. Domagał się posyłania młodych Polaków do Polskich Szkół Sobotnich oraz na polskie kolonie harcerskie. Wierzył w to, że kiedyś wrócą do kraju w pełni sił i z całkowicie polskim następnym pokoleniem.

Bogusławski nie był w swych poglądach odosobniony. Jego opinię w swoich artykułach podzielali uczeni, pedagodzy oraz publicyści. Przez dziesięciolecia na łamach pism emigracyjnych, takich jak: „Wiadomości”, „Orzeł Biały”, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, „Lwów i Wilno” najzagorzalszym obrońcą polskiej mowy był profesor klasyczny Ignacy Wieniewski. Polskie dzieci i młodzież oraz ich edukacja i wychowanie w duchu patriotyzmu, miłości do ojczyzny i języka polskiego były przedmiotem troski ogółu emigracji. Michał Goławski na łamach londyńskiego „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” wyraził opinię, że *Celem nauczania i wychowania winno być zachowanie młodego pokolenia dla sprawy Polski niepodległej, utrzymania związków kulturalnych Polski z zachodnią kulturą i nauką oraz wychowanie przyszłych działaczy społecznych i kulturalnych, szermierzy idei odzyskania niepodległości*³.

Przez długie lata co miesiąc ukazywał się na łamach wspomnianego „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” dodatek „Dziennik Polski” Dzieciom⁴. Po raz pierwszy wyszedł 31 lipca 1950 roku⁵. Zawierał wierszyki, opowiadania, bajki z całego świata, zagadki, polskie legendy i podania z różnych regionów, rebusy

³ M. Goławski, *Nauka dzieci na uchodźstwie jest palącym zagadnieniem narodowym*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1951, nr 179, s. 3.

⁴ J. Chwastyk-Kowalczyk, *Londyński „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1944–1989...*, s. 482.

⁵ „Dziennik Polski” Dzieciom, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1950, nr 180, s. 3.

literackie, inscenizacje, konkursy, polskie kolędy, fragmenty z klasyki literatury polskiej (Adam Asnyk, Aleksander Fredro, Jan Kasprówic, Maria Konopnicka, Ignacy Krasicki, Teofil Lenartowicz, Adam Mickiewicz, Władysław Orkan, Lucjan Rydel, Mikołaj Sęp-Sarzyński, Henryk Sienkiewicz, Stanisław Wyspiański), stałe rubryki – *Powtórka z historii Polski, Czytamy sami, Piszemy sami, 5 pytań do starszych dzieci, Rozrywki umysłowe, Odpowiedzi redakcji*. W dodatku swoje teksty zamieszczali znakomici literaci i publicyści, tacy jak: Józef Bazylewicz, Maria Belina, Zofia Bohdanowiczowa, Antoni Bogusławski, Marian Czuchnowski, Mieczysław Lisiewicz, Beata Obertyńska, Tadeusz Nowakowski, Zygmunt Nowakowski, Irena Poczoska, jak również: Anna Bogusławska, Jan Czernski, Halina Dubicka, Ada Dziewanowska, S. Eichler, prof. Tadeusz Felsztyn, Adolf Fierla, Szymon Firanek i Pelagia Firanek, Stanisław Jachowicz, Alina Kaczmarzka, Alfred Kolator, M. L. Kolbuszewska, Zofia Kozarynowa, J. A. Kozłowski, Stefan Legeżyński, Tadeusz Kryśka-Karski, Teodozja Lisiewicz, Barbara Mękarzka-Kozłowska, Władysław Olszowski, Jadwiga Otwinowska, A. Parys-Lewicka, Maria Przybytek, Stanisława Rogalska, Jerzy Rutkiewicz, Edward Skalski, H. Smoleńska, Józef Smoleński, Ludwik Stańczykowski, H. Suchos, Józef Szkułowski, Krystyna Szymańska, Janina Wiedman, Jerzy Żułowski.

Dnia 19 lipca 1955 r. redakcja „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” ogłosiła, że dodatek dla dzieci zamiast jeden raz w miesiącu będzie się ukazywał co trzy tygodnie⁶. Natomiast od 1959 r. dodatek ukazywał się w ramach większego dodatku gazety, sobotniego wydania „Tydzień Polski”, jako strona poświęcona najmłodszym pt. *Co tydzień dzieciom*⁷, przekształcony później na *Co tydzień dzieciom i młodzieży*. Pisywali do niego ci sami autorzy – wymienieni wyżej. Z upływem lat dodatek zaczął zmniejszać objętość do pół strony. Zamieszczano w nim coraz więcej utworów anonimowych, nadal jednak utrzymywany był w duchu patriotycznego wychowania i tradycji w oparciu o literaturę i historię Polski. Pokolenie młodych Polaków wychowanych już w Wielkiej Brytanii coraz bardziej asymilowało się w kraju osiedlenia rodziców i widocznie dodatek dla dzieci i młodzieży przestał być potrzebny. W połowie roku 1978, 24 czerwca ukazał się po raz ostatni⁸.

CZASOPISMA SZKOLNE, MŁODZIEŻOWE I HARCERSKIE

W zachowaniu polskiej tożsamości narodowej miały pomóc periodyki skierowane do dzieci i młodzieży, które powstawały i funkcjonowały w każdym skupisku polskiej diaspory – począwszy od wojennej tułaczki w 1939 roku po dzień dzisiejszy⁹. Wykorzystywane były przede wszystkim w czasie wojny – w obozach

⁶ *Ogłoszenie Redakcji*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1955, nr 170, s. 3.

⁷ „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1959, nr 9, s. 11.

⁸ *Co tydzień dzieciom i młodzieży*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1978, nr 147, s. 11.

⁹ J. Kowalik, *Czasopiśmiennictwo*, w: *Literatura polska na obczyźnie 1940–1960*, t. 2, red. T. Terlecki, London, Bolesław Świdorski, 1965, s. 393–792.

utworzonych dla dzieci i młodzieży polskiej w Afryce, obu Amerykach, w Azji, w Wielkiej Brytanii, a po jej zakończeniu – w rozwiniętej sieci polskich szkół sobotnich na wszystkich kontynentach, gdzie osiedlili się Polacy. Wspomagały w niebagatelny sposób wychowanie młodego pokolenia naszych rodaków z dala od ojczyzny. Z powodu braku polskich podręczników i książek oraz materiałów dostosowanych do wymogów nauczania i systemu egzaminacyjnego spełniały także funkcję edukacyjną. Zamieszczano w nich bowiem wypisy klasyki literatury polskiej, zarówno poezję, jak i prozę, rozmaite ćwiczenia językowe, gry, zabawy, rebusy. Prezentowano polską historię, polskie krajobrazy, krainy geograficzne, polską florę i faunę, polskie zwyczaje oraz święta narodowe i religijne. Należy zaznaczyć, że wszystkie polskie pisma dla dzieci i młodzieży na obczyźnie miały charakter narodowo-chrześcijański, bowiem w takim duchu rozwijała się i była kultywowana praca pedagogiczna Związku Nauczycielstwa Polskiego za Granicą oraz Polskiej Macierzy Szkolnej za Granicą. Było to zgodne z zaleceniami Polskiego Rządu na Uchodźstwie z siedzibą w Londynie. Transformacja ustrojowa w Polsce po 1989 roku nie zmieniła tego kursu i choć polskie szkoły sobotnie są samodzielnymi bytami organizacyjnymi, patriotyczne wychowanie narodowe w duchu wartości katolickich nie uległo zmianie. Tą drogą podążają także wszystkie nowo utworzone placówki oświatowe pounijnej (od maja 2014 r.) polskiej emigracji na Wyspach Brytyjskich.

Najwcześniejszym wydawnictwem segmentu prasy dla dzieci i młodzieży, ukazującym się w Wielkiej Brytanii w latach 1941–1944 w Castlemains w Szkocji, był dwutygodnik „Nasze Pisemko” z podtytułem: „Pismo dla Dzieci Polskich”¹⁰. Było wydawane przez Ognisko Harcerskie przy Polskiej Szkole podlegające Urzędowi Oświaty i Spraw Szkolnych, później kontynuowane jako „Zuch”. Redaktorem naczelnym była Maria Chmielowska.

Dużym zainteresowaniem nauczycieli i uczniów cieszyła się seria powielanych serwisów opracowywanych w Wielkiej Brytanii przez Agencję Prasową „Światpolu”, skierowanych do młodych czytelników nie tylko w Zjednoczonym Królestwie, ale w całej polskiej diaspory. W latach 1944–1947 ukazało się osiem tytułów: „Biuletyn dla Dzieci”, „Biuletyn dla Młodzieży”, „Serwis dla Dzieci”, „Serwis dla Młodzieży”, „Biuletyn Prasowy – Dodatek dla Dzieci i Młodzieży”, „Biuletyn Prasowy – Dwutygodniowy Dodatek dla Dzieci”, „Biuletyn Prasowy – Dwutygodniowy Dodatek dla Młodzieży” oraz »„Światpol” – Dodatek do Serwisu dla Dzieci i Młodzieży«. Jan Kowalik wyliczył, że Serwis dostarczył czytelnikom 1500 tekstów oraz 15 000 ilustracji¹¹. Działacze „Światpolu” nie ukrywali, że *Materiał zawarty w tych publikacjach często musi przygodnym zespołom*

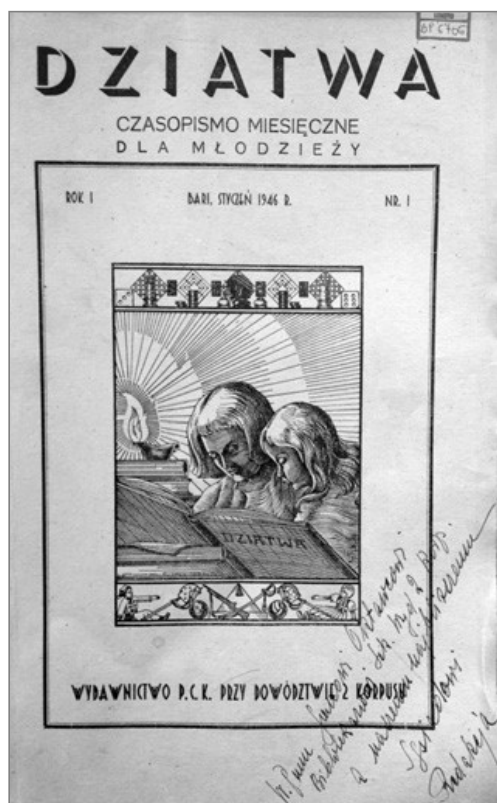
¹⁰ J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939 roku*, t. 2, Lublin, KUL, 1976, s. 145, poz. 1742.

¹¹ J. Kowalik, *Czasopiśmiennictwo...*, s. 524.

szkolnym zastąpić podręczniki szkolne, a niejednokrotnie stanowi wartościową lekturę również dla dorosłych¹².

Przy 2. Korpusie Polskich Sił Zbrojnych w Bari we Włoszech, dzięki inicjatywie płk. Stanisława Tworzydło¹³ i Natalii Biętkowskiej, ukazał się w styczniu 1946 r. w Bari we Włoszech miesięcznik dla młodzieży „Dziatwa”¹⁴. Pismo wraz z ewakuowanym wojskiem przybyło do Wielkiej Brytanii i ukazuje się do dnia dzisiejszego. Kolejnymi wydawcami byli: Zjednoczenie Polskie w Wielkiej Brytanii, a następnie Polska Macierz Szkolna za Granicą.

We Włoszech przy Wojsku Polskim funkcjonował oddział Polskiego Czerwonego Krzyża, który organizował dla polskich rodzin obozy, a dla dzieci przedszkola i szkoły. Powstała naturalna potrzeba wydrukowania książek dla wszystkich klas oraz powołania do życia czasopisma, które pomogłoby nauczycielom i uczniom w procesie edukacji. Natalia Biętkowska, której powierzono to ostatnie zadanie, w rocznicowym artykule podzieliła się następującą refleksją: *Pomyślałam wtedy, żeby dzieciom dać także pisemko. Pisemko to zostało nazwane »Dziatwa«*¹⁵.

Okładka „Dziatwy” 1946, nr 1.

¹² *Czasopiśmiennictwo dla dzieci i młodzieży na obczyźnie*, „Polonia Zagraniczna. Biuletyn Organizacyjny Światowego Związku Polaków z Zagranicy” 1948, nr 53, s. 38.

¹³ Stanisław Tworzydło – ppłk Wojska Polskiego, b. kierownik Sekcji Wydawniczej 2. Korpusu, urodzony we Lwowie 14.12.1897 r., zmarł w Londynie 6.12.1952 r. – na podstawie nekrologu, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1952, nr 296, s. 4.

¹⁴ J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 1, s. 144–145, poz. 582.

¹⁵ *Jak powstała „Dziatwa”*, „Dziatwa” 1971, nr 120, s. 3.

Pierwszych dziesięć numerów „Dziatwy” ukazało się we Włoszech w Foxley Camp. Numer jedenasty z 1946 r. opublikowano już na Wyspach Brytyjskich. W chwili obecnej wydawcą jest Polska Macierz Szkolna w Wielkiej Brytanii. Redaktorami naczelnymi pisma byli kolejno: Natalia Biętkowska, Mira Małachowska, Halina Wasiutyńska, Małgorzata Zajączkowska, Maria Gryziewiczowa, Henryk Archutowski, Jan Wajs, Aleksandra Podhorodecka, Aleksandra Bielicka (redaguje do dziś). W latach 60. XX w. osiągnął nakład 1500 egzemplarzy.

Ponieważ ten miesięcznik skierowany do dzieci w wieku 7–12 lat jest wykorzystywany w pracy pedagogiczno-wychowawczo-edukacyjnej do dnia dzisiejszego w polskich szkołach sobotnich, na kursach języka polskiego itp., należy przyjrzeć się jego zawartości, bowiem prezentowane w nim treści na stałe zagościły w polskich czasopismach skierowanych do dzieci, a także do młodzieży.

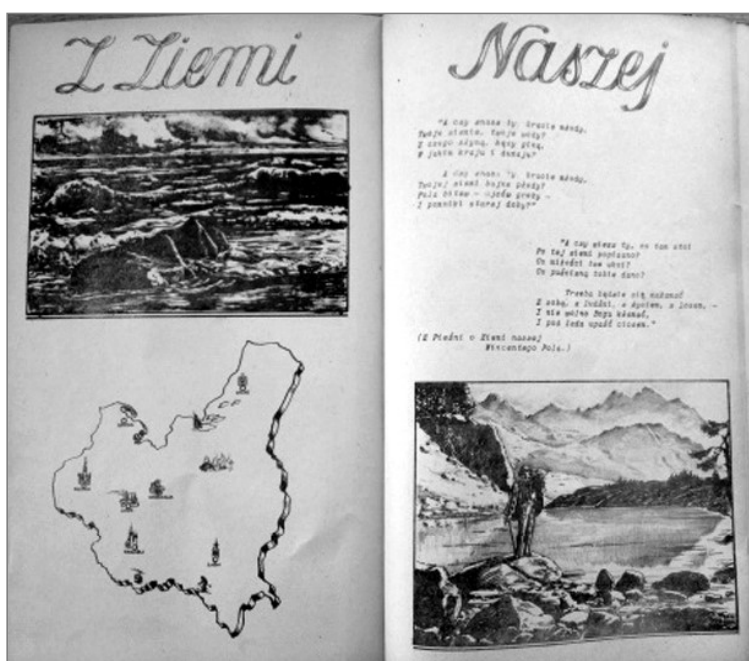
Pierwszy numer „Dziatwy” rozpoczyna wiersz Marii Konopnickiej pt. *Nowy Rok*, następnie przedstawiony jest obraz wigilii w polskiej chacie na podstawie wyjątków z *Chłopów* Stanisława Reymonta. W podobnym, świątecznym klimacie utrzymane jest opowiadanie autorstwa Zet Wu zatytułowane *Goście wigilijni*. W numerze tym możemy także odnaleźć następujące wiersze: B. E. B. *Księżyc*, Stefanii Ottowej *Przyszedł z nieba Jezus*, Lucyny Krzemienieckiej *Poszedł Maciej po choinkę*, X. Y. *Jak ogrodowe duszki szyły dzieciom kożuszki*. Zaprezentowano również szkic historyczny pt. *Powstanie Styczniowe* autorstwa H. Pruszczyńskiej, pieśń z 1863 roku – *Dalej, bracia w las*, nowelę *Gloria Victis* Elizy Orzeszkowej oraz opowiadania: *Palmy w Santa Cruz* autorstwa B. E. B., *Jak powitali szkołę polską na obczyźnie uczeń i nauczyciel* S. Harasymowa, a także *Święty Mikołaj* Zet Wu. Czytelnicy mogli zapoznać się również ze wspomnieniami H. Suszko pt. *Moja wieś w Polsce*, bajką Anny Lewickiej – *Na rodzinnej Ziemi*. Na stronie 32 tego numeru redaktorka zamieściła list skierowany do dzieci, opatrzony własnoręcznym podpisem, datowany na dzień 1 grudnia 1945 roku:

Kochane Dzieci!

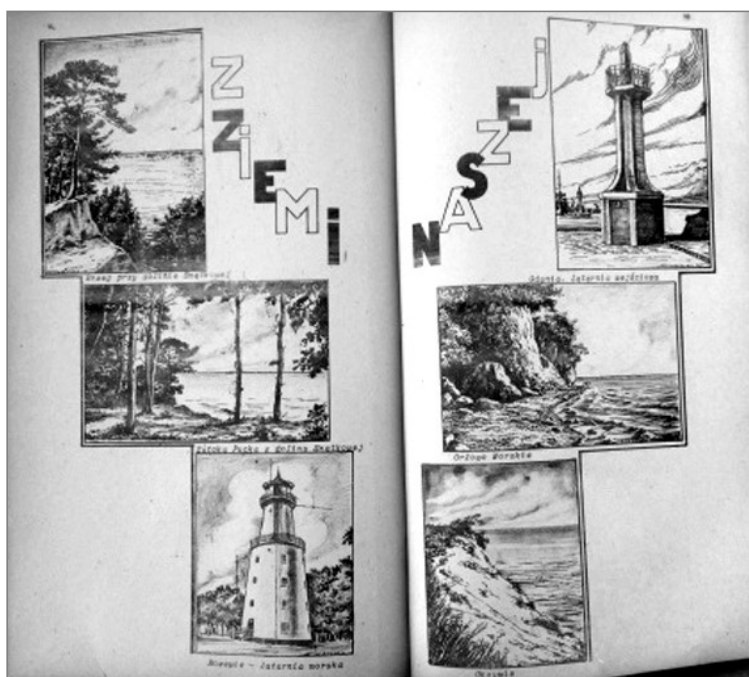
Dawno już myślałam, żeby dać Wam, wygnanym z domów rodzinnych i rozproszonym po całym świecie, pismo, które dotarłoby do Was Wszystkich, w którym wypowiadałybyście się, i na łamach którego nawiązałybyście łączność między sobą, dzięki czemu znów stałybyście się jedną WIELKĄ RODZINĄ POLSKICH DZIECI. Właśnie to upragnione przeze mnie Pismo daje Wam dzisiaj POLSKI CZERWONY KRZYŻ pracujący na terenie 2. KORPUSU A.P. Przyjmijcie ten dar tak serdecznie, jak serdecznie jest wam ofiarowany. Pisujcie do nas, pisujcie do siebie nawzajem, przysyłajcie nam opowiadania ze swoich przeżyć w czasie tak długo trwającej naszej tułaczki. Z tych najlepszych Waszych wspomnień wydamy w przyszłości książkę, którą stąd z Obczyzny zawieziemy dzieciom polskim pozostałym tam w Kraju¹⁶.

¹⁶ N. Biętkowska, „Dziatwa” 1946, nr 1, s. 32.

Począwszy od pierwszego numeru, „Dziatwa” miała swój stały dział **Z Ziemi Naszej**, w którym zamieszczano ilustracje znanych, bliskich sercu każdego Polaka miejsc charakterystycznych dla kraju. W niektórych numerach były to zdjęcia polskich cmentarzy lub zwierząt kojarzących się z polskim krajobrazem. Ilustracje najczęściej umieszczano na dwóch całych stronach. Te staranne, bogate w detale ryciny wykonywał bezpośrednio na woskówce Ludwik Piosicki, co świadczy o jego wręcz fotograficznej pamięci i wielkim talencie artystycznym. Technika ta wymagała ogromnej precyzji i staranności, nie dopuszczała możliwości najdrobniejszej pomyłki.

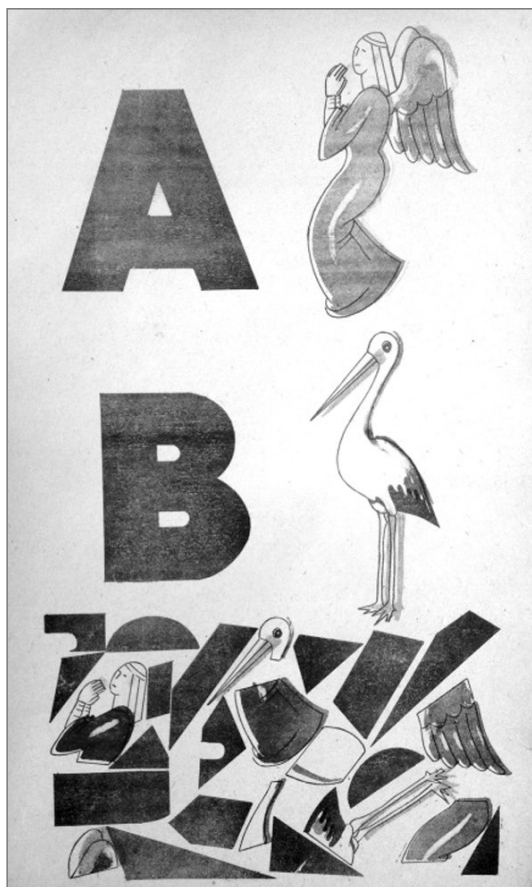

„Dziatwa” 1946, nr 1, s. 32–33.

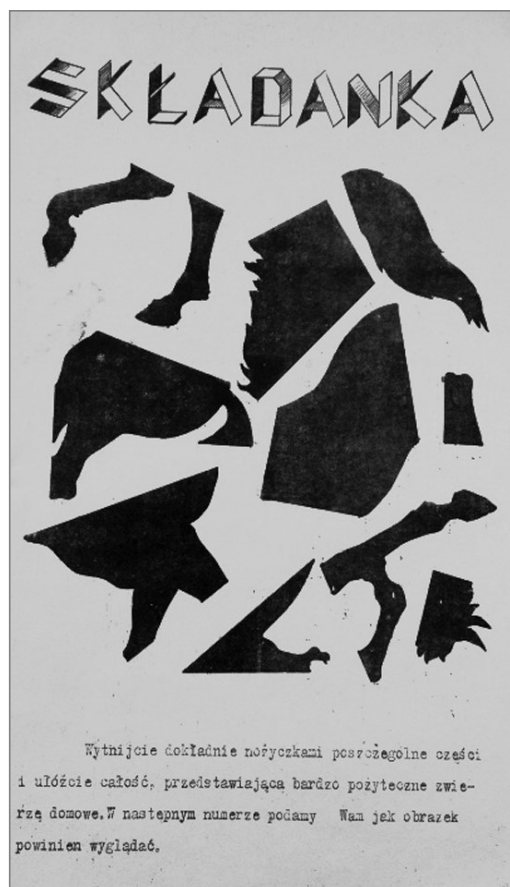

„Dziatwa” 1946, nr 2, s. 34–35.

Dla najmłodszych dzieci przeznaczony był dodatek w postaci kolorowej wkładki z wierszykami, wycinanki oraz składanki.

„Dziatwa” 1946, nr 1.

„Dziatwa” 1946, nr 7.

Nieodłączną częścią składową czasopisma były także rebusy, zagadki i łamigłówki.

Na ostatnią stronę każdego numeru składał się kącik bibliograficzny, prezentujący podręczniki szkolne i lektury, które ukazały się nakładem Sekcji Wydawniczej Delegatury PCK przy 2. Korpusie. W numerze pierwszym „Dziatwy” widnieją już 33 pozycje, uwzględniające m.in. *Elementarz* Mariana Falskiego, czytanki dla klasy drugiej i trzeciej, *Mały katechizm religii katolickiej*, *Naukę pisowni we wzorach i ćwiczeniach* Stanisława Szobera, Cecylii Niewiadomskiej i Cecylii Boguckiej; podręczniki do przyrody, arytmetyki, geometrii oraz historii, a także mapę polityczną Polski, *Słownik łacińsko-polski*, *Bajki* Ignacego Krasickiego oraz inne.

Kolejne rocznice edycji pisma były odnotowywane w polskiej ogólniemigracyjnej prasie. Przykładowo Aleksander Milkner omówił w „Tygodniu Polskim”, sobotnim dodatku londyńskiego „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza”, w listopadzie 1960 r. piętnastą rocznicę obecności na rynku czasopiśmienniczym „Dziatwy”¹⁷. Swoje rozważania zakończył następującym apelem: *Pamiętaj, jeśli*

¹⁷ A. Milkner, *Piętnasty rok „Dziatwy”*, „Tydzień Polski” 1960, nr 48, s. 10.

*chcesz zachować swoje dziecko przy nieskażonej polskości – to zaprenumeruj mu »Dziatwę«*¹⁸.

W latach 60. XX w. w Wielkiej Brytanii zwiększyła się liczba dzieci, które uczęszczały do polskich szkół sobotnich, organizacyjnie i merytorycznie nadzorowanych przez Polską Macierz Szkolną. W 1962 r. redaktor „Dziatwy” Jan Wajs postanowił powiększyć objętość pisma i wprowadził osobny dział – wkładkę – przeznaczoną wyłącznie dla młodzieży. Zatytułowano ją słowami zapożyczonymi z Mickiewiczowskiej *Ody do Młodości: Razem Młodzi Przyjaciele*. *Wkładka rozwijała się bardzo szybko, nabierając swojego profilu i przyciągając szersze grono czytelników*¹⁹. Pojawiły się w niej poważniejsze teksty, pisane językiem dostosowanym dla młodzieży: legendy i opowiadania, trudniejsze rebusy i krzyżówki, wiadomości z historii, geografii i kultury polskiej, różne konkursy. Cieszyła się dużą popularnością, w związku z powyższym postanowiono od 1969 r. rozpocząć jej wydawanie jako zupełnie odrębnego czasopisma dla młodzieży w przedziale wiekowym 15–19 lat o takim samym tytule. Edytowane jest ono w Londynie do dnia dzisiejszego w objętości 4–12 stron, w nakładzie dochodzącym do 2000 egzemplarzy²⁰. Periodyk dociera, poza Wielką Brytanią, do Niemiec, Stanów Zjednoczonych, Kanady, Francji, Zambii i Argentyny²¹. Od 1978 do 2006 r. redaktorką naczelną pisma była Aleksandra Podhorodecka. Po niej gazetę przejęła Beata Szajowska (do czerwca 2014 r.), kolejno od numeru wrzesień–grudzień 2014 – wrzesień–grudzień 2016 r. – Renata Jarecka, a następnie, od stycznia 2017 r., Katarzyna Włodyka. Natomiast „Dziatwa” utrzymała swój charakter czasopisma przeznaczonego dla dzieci w wieku do lat dwunastu.

Pomysłem na stworzenie międzyszkolnego periodyku dla polskich dzieci na całym świecie była ukazująca się w Londynie „Gazetka Szkolna”²². Założona przez szkolnego inspektora Jana Wajsa w grudniu 1956 r. wychodziła nieregularnie nakładem Stowarzyszenia Polskich Kombatantów. W pracach redakcyjnych pomagała Zofia Kasprzycka. To innowacyjne pismo redagowane przez dzieci, będące interesującym eksperymentem wychowawczym, stanowiło zbiór bardzo ciekawych materiałów. Na jego treść składały się głównie listy dzieci, opisy imprez szkolnych i uroczystości. Opatrzone licznymi ilustracjami i fotografiami z życia szkolnego, kolonijnego czy obozowego przyciągało swoją szatą graficzną. Atrakcyjną i lubianą część stanowiły wiersze, zagadki i konkursy. Maria Dobek na łamach „Tygodnia Polskiego” zachęcała rodziców oraz dzieci i młodzież, by prenumerowali to pismo²³.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ A. Podhorodecka, *W służbie oświacie. 50 lat Polskiej Macierzy Szkolnej*, Londyn, Polska Macierz Szkolna, 2003, s. 62–63.

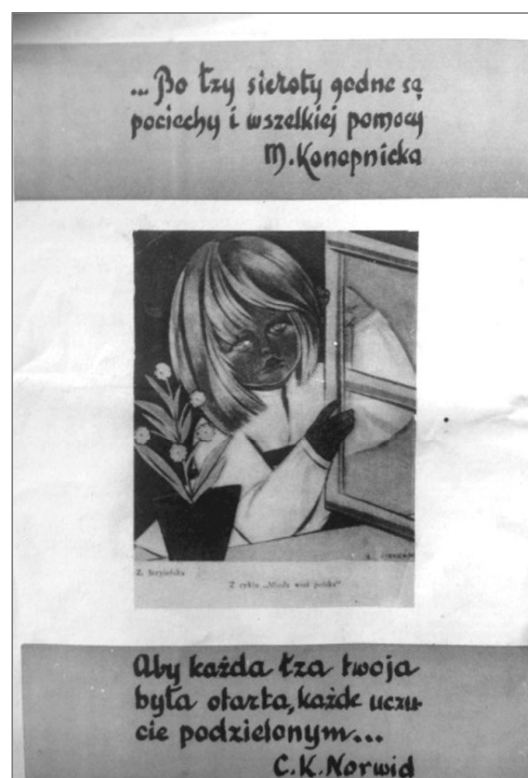
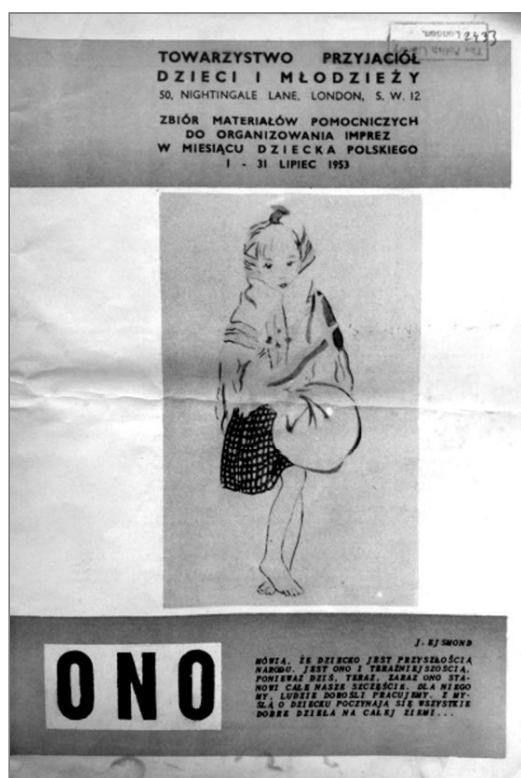
²⁰ Tamże, s. 63.

²¹ Ustalenia doktorantki mgr Magdaleny Górki na podstawie Archiwum Polskiej Macierzy Szkolnej w Londynie, nieuporządkowane teczki.

²² J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 1, s. 188, poz. 769.

²³ M. Dobek, „Gazetka Szkolna”. *Pismo dla dzieci polskich*, „Tydzień Polski” 1959, nr 30 (201), s. 12.

Na omówienie zasługuje także czasopismo „ONO” wydawane przez Towarzystwo Przyjaciół Dzieci i Młodzieży²⁴. Towarzystwo powstało dnia 19 grudnia 1946 r. w Londynie z inicjatywy Tomasza Arciszewskiego, ówczesnego premiera Polskiego Rządu na Uchodźstwie w Londynie, który pragnął utworzenia takiej organizacji, która z innych celów ogólnospołecznych wyłączyła zagadnienia młodzieży i poświęciła się mu dla zaspokajania jej wszystkich niezbędnych potrzeb²⁵. Pierwszy numer „ONO” ukazał się w 1953 roku²⁶, a jego pełny tytuł brzmi: „Zbiór materiałów pomocniczych do organizowania imprez w miesiącu Dziecka Polskiego 1–31 lipiec 1953”.

Czasopismo „ONO” z 1953 roku (strona pierwsza i ostatnia).

W 1956 r. nastąpiły duże zmiany. Po raz pierwszy „ONO” miało swoją cenę, zamieszczoną na dole okładki, która wynosiła 2 pency. Koszt wydania został też częściowo pokryty płatnymi reklamami: apteki Grabowskiego, Limby LTD (producenta polskich kołder), Towarzystwa Pomocy Polakom, które oferowało wysyłkę paczek, kolejnej apteki JAGG&CO, Skarbu Jedności Narodowej, TAZAB (największego polskiego domu wysyłkowego: materiały, lekarstwa, żywności)

²⁴ J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 2, s. 190, poz. 1953.

²⁵ *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży za okres od 19 grudnia 1946 do 27 października 1948 r.*, s. 1 – Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie, kol. 1, historia Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży.

²⁶ Jan Kowalik w *Bibliografii czasopism polskich...*, t. 2, s. 190, poz. 1953 jako datę pierwszego ukazania się pisma podał rok 1954. Pierwszy numer czasopisma ukazał się jednak już w roku 1953 – na podstawie badań archiwalnych zasobów Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży przeprowadzonych przez autorkę.

oraz Księgarni Kombatanckiej Bolesława Świdorskiego. *Druk dwóch tysięcy broszur wynosi £72, okładka £5, honoraria dla autorów wynieść mogą około £14, rysunki £5, klisze £12. Całość wypadnie około £108*²⁷. Z kolei na majowym zebraniu ustalono, że: *Broszura na Miesiąc Dziecka będzie drukowana w 200 egz., koszt około £45.0.0. Wybrano afisz z rysunkiem Jerzego Faczyńskiego, ustalono napis – Pomóż Dziecku oraz daty 1946–1956*²⁸. Rok później projekt plakatu na Dzień Dziecka wykonał i bezpłatnie wydrukował Jan Maciejewski, a redakcją numeru „ONO” zajęli się Stanisław Sęp-Szarzyński oraz Danuta Laskowska – rysunki i układ graficzny²⁹. Ostatni 28-stronicowy numer jubileuszowy, pod redakcją Aleksandra Milkera z rysunkami Marii Milkerowej, Wandy Bujwid oraz Danuty Laskowskiej, wydano w 1966 r. z okazji dwudziestolecia istnienia Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży.

W omawianej kategorii czasopism mieszczą się także periodyki harcerskie, których celem jest szerzenie idei międzynarodowej przyjaźni, kształtowanie charakteru (prawość, siła woli), zdrowego stylu życia, wykształcenie umiejętności pracy zespołowej, wychowanie patriotyczne w szacunku do tradycji polskiej w duchu chrześcijańskim³⁰. Jan Kowalik doliczył się około 50 tytułów prasy harcerskiej edytowanej w wolnym świecie, w tym 15 w Wielkiej Brytanii³¹. Komenda Chorągwi Harcerzy w Zjednoczonym Królestwie rozpoczęła w sierpniu 1947 r. wydawanie miesięcznika „Życie Terenu”. Redaktorami byli hm. Kazimierz Obtulowicz i hm. Stefan Bogdanowicz. Pismo to wychodziło początkowo na pojedynczych kartkach i zajmowało się ogólnymi wiadomościami z życia harcerskiego. Od marca 1948 r. zmieniono tytuł na „Bądź Gotów”³², a od 1956 r. – „Na Tropie”³³, będący kontynuacją przedwojennego organu ukazującego się

²⁷ *Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie w dniu 23.1.1956 r.* – Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie, kol. 2, Londyn.

²⁸ *Protokół Zebrania Prezydium Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie w dniu 17.5.1956 r.* – Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie, kol. 2, w: *Protokoły z Zebrań Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie 1950–1966*, Londyn.

²⁹ *Protokół Zebrania Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie w dniu 23.7.1957 r.* – Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie, kol. 2, w: *Protokoły z Zebrań Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie 1950–1966*, Londyn.

³⁰ Prasa harcerska poza granicami kraju została już dobrze opisana, zob. przykładowo: M. Miszczuk, *Bibliografia emigracyjnej i polonijnej prasy harcerskiej 1914–2001*, Warszawa 2002; W. Kukła, M. Miszczuk, *Emigracyjna i polonijna prasa harcerska 1914–2003: materiały i źródła*, Warszawa 2003; M. Miszczuk, *Dzieje harcerstwa na obczyźnie 1912–2006: zarys problematyki*, Warszawa 2006; M. Miszczuk, *Bibliografia harcerskich emigracyjnych i polonijnych druków zwartych, jednodniówek, kalendarzy i miscellaneów wydawanych w latach 1912–2004*, Warszawa 2006; M. Miszczuk, *Polish scouting publishing in the United States of America, the United Kingdom, Canada and Australia (1913–2009): outline of history and bibliography. Harcerska działalność wydawnicza w Stanach Zjednoczonych Ameryki, Wielkiej Brytanii, Kanadzie i Australii (1913–2009): zarys dziejów wraz z bibliografią*, Warszawa 2009; M. Miszczuk, *Harcerska działalność wydawnicza w Europie, Azji, Ameryce Południowej od 1912 roku: zarys dziejów z bibliografią*, Warszawa 2012.

³¹ J. Kowalik, *Czasopiśmiennictwo...*, s. 525; J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939 roku*, t. 1–4, Lublin, KUL, 1976; t. 5, Lublin, KUL, 1998.

³² J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 1, s. 54, poz. 89.

³³ J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 2, s. 120, poz. 1630.

pod tym samym tytułem w Warszawie. Od września 1949 r. do lutego 1953 r. pismo było redagowane przez phm. T. M. Stelmaszyńskiego, a następnie przez Ignacego Płonkę. Stanowiło przewodnik pracy w drużynie lub zastępie.

Interesujący jest także, docierający do przeszło 24 krajów, miesięcznik harcerski dla dziewcząt „Ogniwa”³⁴. Założony z inicjatywy zespołu Komendy Harcerek Wielkiej Brytanii i przy współpracy wydawniczej Głównej Komendy Harcerek ukazywał się w latach 1948–1955. Redaktorem pisma była hm. Ewa Gieratowa (od 1948 do czerwca 1951), a po jej wyjeździe do USA – młoda dziennikarka Barbara Mękarska-Kozłowska (od czerwca 1951 do lipca 1955), stała współpracowniczką londyńskiego „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” oraz laureatka nagrody Oddziałów Wartowniczych. To kieszonkowego formatu czasopismo zawierało artykuły, opowiadania, wiersze, zagadki oraz piosenki, ułożone według kalendarza polskich obyczajów, tradycji, rocznic historycznych i świąt narodowych oraz religijnych. Ciekawie redagowane i artystycznie ilustrowane przez drużyny Irenę Bogdanowicz oraz Irenę Czarnecką zawierało dużo materiału metodycznego, jak również z zakresu kultury polskiej.

Do dnia dzisiejszego, czyli już 56 lat, ukazuje się pismo instruktorek „Węzełek” wydawane od 1960 r.³⁵ przez Główną Kwaterę Harcerek z siedzibą w Londynie pod redakcją Heleny Sledziewskiej³⁶. Obecnie w skład redakcji tego 16-stronicowego dwumiesięcznika wchodzi: redaktor naczelna Danuta Pniewska, Elżbieta Andrzejowska, Dana Bogdanowicz, Barbara Kowalewska, Esia Łakomy, Małgorzata Niwczyk i Wanda Sokołowska. Pismo powstaje dzięki materiałom i zdjęciom nadsyłanym z całego świata. Czasopismo jest trybuną historyczno-organizacyjną oraz kroniką bieżącej działalności światowego skautingu (rubryka *Co słychać w Chorałkach*). Odnotowuje międzynarodowe zjazdy, wszelkie rocznice różnych Okręgów Związku Harcerstwa Polskiego na Obczyźnie i od 1989 r. w Polsce, dorobek pracy pedagogiczno-oświatowej ludzi oddanych harcerstwu, wybory nowych władz Komend Chorałki. W „Węzełku” znajdujemy również nuty z tekstami harcerskich piosenek, wspomnienia z obozów harcerskich organizowanych w czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu, sprawozdania z pielgrzymek do Rzymu oraz do Sanktuarium Maryjnego i opactwa angielskich ojców karmelitów w Aylesford w hrabstwie Kent w Wielkiej Brytanii, ogłoszenia o różnorodnych kursach instruktorskich, sylwetki zmarłych pisane przez przyjaciół, wiersze okolicznościowe ilustrujące polską tradycję i święta religijne, konkursy ogłaszane przez redakcję. Rubryka *Z Teczki Wydziału Kształcenia* zawiera gawędy, wspiera pracę wychowawczą w duchu chrześcijańskim, a rubryka *Warto przeczytać* zamieszcza wartościowe

³⁴ Tamże, s. 184, poz. 1927.

³⁵ J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 4, s. 71, poz. 3302.

³⁶ Jan Kowalik w *Bibliografii czasopism polskich...*, t. 4, s. 71, poz. 3301 błędnie podał za kanadyjskim „Związkowcem” (1960, nr 49), że pierwszy numer pisma ukazał się w 1961 r.

publikacje, które pomagają zrozumieć zawile losy Polaków³⁷. Redakcja zapewnia w każdym numerze, że rubryka *Czytelnicy piszą* jest wolną trybuną, gdzie należy i można się swobodnie wypowiadać, choć drukowane opinie nie zawsze pokrywają się ze zdaniem Redakcji. Rubryka *Supelki* jest imienną listą ofiarodawców zapewniających zachowanie ciągłości edycji pisma.

CZASOPISMA DLA NAUCZYCIELI

Dzięki postulatом uczestników Zjazdu Polskich Nauczycieli Szkół Średnich i Powszechnych w Perth w Szkocji w 1941 r. powołano do życia miesięcznik „Przegląd Pedagogiczny” pod redakcją dr. Mieczysława Pawłowskiego³⁸. Periodek Zrzeszenia Nauczycieli Polaków w Wielkiej Brytanii poświęcono sprawom nauczycielskim, zagadnieniom organizacji szkolnictwa, programom, metodom nauczania oraz wychowania. Witold Jan Chmielewski ustalił na podstawie źródeł archiwalnych, że pismo było efemerydą, a próby jego reaktywacji nie powiodły się z powodu *braku przydziału papieru*³⁹. Ten sam uczony odnotował pojawienie się w lipcu 1943 r. nieregularnika „Wiadomości Nauczycielskie”, które edytowano w Perth *dzięki Dyrekcji Polskiej Young Men’s Christian Association (YMCA) w Wielkiej Brytanii jako dodatek do »Poradnika dla Pracowników Światlic Żołnierskich«, a od 1946 do 1949 roku, jako samodzielny organ*⁴⁰ Zrzeszenia Nauczycieli Polaków w Wielkiej Brytanii. Komitet redakcyjny stanowili: Jan Hulewicz (Adam Ortegą), Michał Stopa i Mieczysław Giergielewicz⁴¹. Celem wydawcy było wspomoczenie przygotowania kadry nauczycielskiej do pracy w wolnej Polsce i do odbudowy szkolnictwa polskiego po zakończeniu II wojny światowej.

Pomysł wydawania czasopisma dla nauczycieli Polskich Szkół Przedmiotów Ojczystych w Wielkiej Brytanii narodził się podczas pierwszej konferencji rejonowej w Leeds w 1954 r.⁴² Zarząd PMS, zdając sobie sprawę z potrzeb i problemów nauczycieli, podjął to wyzwanie. W 1955 r. ukazał się pierwszy numer „Wychowania Ojczystego”⁴³, który w 1984 r. przekształcono w „Wychowanie i Słowo Ojczyste”, następnie w „Słowo Ojczyste” (ukazujące się do 1991 r.). W 1986 r.

---

³⁷ Przykładowo: w „Węzełku” 2012, nr 297, s. 12 polecono publikację Janie Hampton pt. *How the Girl Guides Won the War*, London, Harer Press 2010, a w „Węzełku” 2012, nr 301, s. 15 – prezydentowej Karolinie Kaczorowskiej pt. *Stanisławów–Sybir–Afryka–Londyn*, Londyn–Warszawa, Bellona, 2012.

³⁸ W. J. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948*, Warszawa, Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2013, s. 41; J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 3, s. 121, poz. 2524.

³⁹ W. J. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych...*, s. 41.

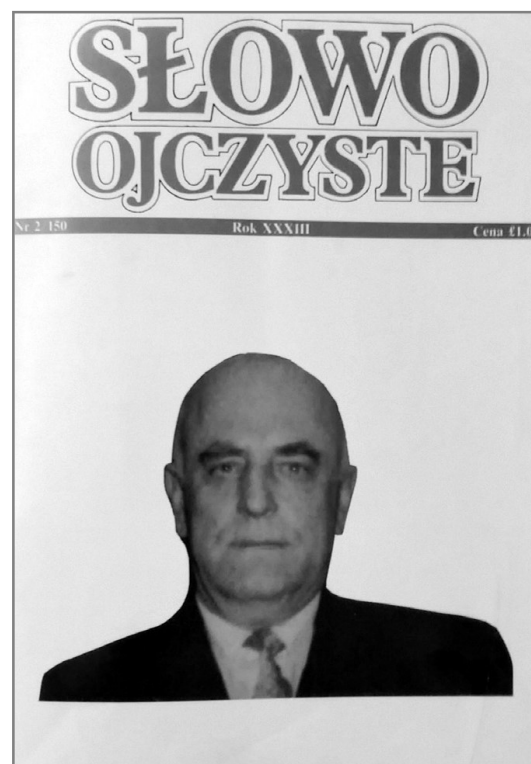
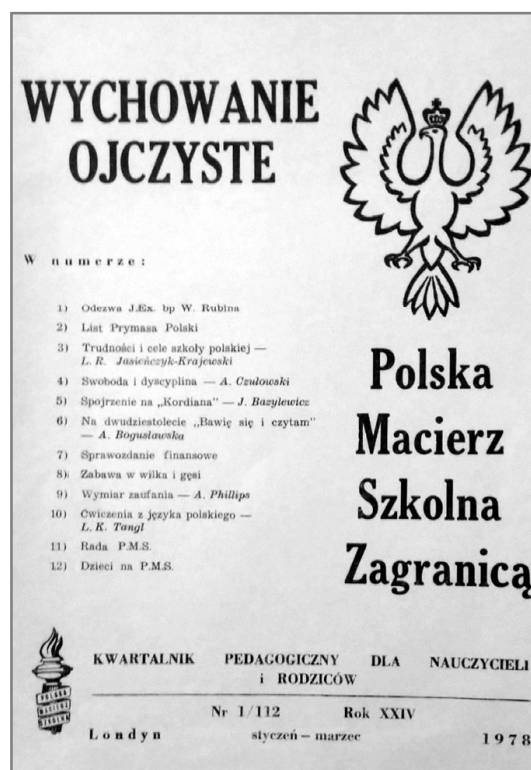
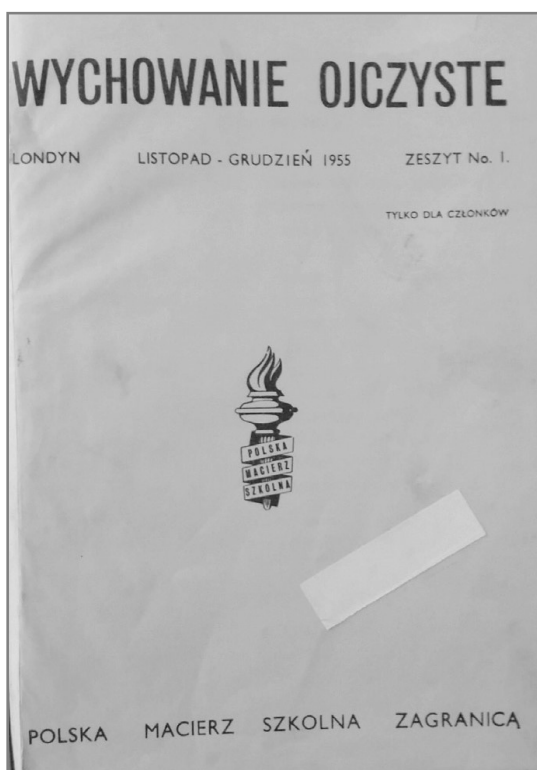
⁴⁰ Tamże, s. 47 i nast.; por.: J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 4, s. 82, poz. 3344.

⁴¹ Biogramy przedstawicieli Komitetu redakcyjnego zob.: W. J. Chmielewski, *Przygotowanie kadr oświatowych...*, s. 48.

⁴² A. Podhorodecka, *W służbie oświacie...*, s. 67; *W 10-lecie „Wychowania Ojczystego”*, „Wychowanie Ojczyste” [Londyn] 1964, lipiec–sierpień, s. 24.

⁴³ J. Kowalik, *Czasopiśmiennictwo...*, s. 525; J. Kowalik, *Bibliografia czasopism polskich...*, t. 4, s. 119, poz. 3505.

wprowadzono nieregularny samoistny dodatek do „Słowa Ojczystego” – „Poradnik Metodyczny”, który w 1991 r. przekształcił się w samodzielne, nieregularnie edytowane czasopismo.

Okładki periodyków (od lewej): „Wychowanie Ojczyste” nr 1 z 1955 r., „Wychowanie Ojczyste” nr 1/112 z 1978 r., „Wychowanie Ojczyste” nr 2/138 z 1984 r., „Słowo Ojczyste” nr 2/150 z 1987 r.

Redaktorem „Wychowania Ojczystego” w 1955 r. został Michał Goławski⁴⁴, który nieprzerwanie kontynuował tę pracę przez ponad 19 lat⁴⁵. Okres jego działalności wydawniczej przypadał na intensywny moment kształtowania się struktury szkolnictwa polskiego na obczyźnie⁴⁶. Nie było podstawowych pomocy naukowych, podręczników, programów nauczania, map, instrukcji dotyczących zakładania szkół etc. „Wychowanie Ojczyste” miało zaspokajać te naglące potrzeby. Ideą i głównym zadaniem przyświecającym redakcji było stworzenie pisma, które ułatwi pracę nauczycielowi, będzie jednocześnie poradnikiem metodycznym, a także źródłem informacji o problemach szkolnictwa polskiego poza krajem. W nocie od wydawcy poinformowano czytelników o głównych celach i zadaniach pisma: *dostarczanie szkołom niezbędnych wskazówek, materiałów programowych i lekcyjnych oraz informacji w zakresie metodyki nauczania języka polskiego; poruszanie zagadnień związanych z wychowaniem ojczystym i kształceniem w szkołach »miejscowych«; omawianie problemów w domu, szkole i parafii*⁴⁷. Redakcja podkreślała, że wszystkie te zadania staną się realne do spełnienia tylko wtedy, gdy periodyk *pozyska sobie współpracę i poparcie wszystkich tych, którym na sercu leży zachowanie dzieci dla Polski, wychowanie ich w duchu religijnym i narodowym oraz wpojenie w ich dusze i serce ideologii Polski Niepodległej i wolnej od przemocy*⁴⁸.

W 10-lecie obchodów powstania „Wychowania Ojczystego” podsumowano, że przyszło w porę i odegrało istotną rolę w stabilizacji „Szkół Ojczystych” [...], *przynosząc nauczycielstwu potrzebne informacje, artykuły dyskusyjne na tematy wychowania i nauczania, kół rodziców i ich udziału w prowadzeniu szkoły, problemu dwujęzyczności dzieci, możliwości zdawania egzaminów z języka polskiego*⁴⁹.

---

⁴⁴ Michał Goławski służył pracy oświatowej nie z wyboru, lecz z powołania. Miał zaledwie 23 lata, kiedy opuścił uczelnię wileńską, by z kolei poświęcić się uczeniu innych. Służbie tej pozostał wierny po kres swoich dni, mimo pogarszającego się stanu zdrowia. Polskiej szkoły nie zdradził nawet w czasie wojny. Po opuszczeniu obozu sowieckiego, rozstał się z mundurem wojskowym, który przywdział zaledwie na kilka miesięcy i podążył z ludnością cywilną do dalekich Indii, by tam kierować sprawami oświaty. W Anglii pracował przez 21 lat w polskiej komórce oświatowo-szkolnej przy brytyjskim Ministerstwie Oświaty. Obok tego był zawsze czynny w PMS, w której przez długie lata zajmował stanowisko wiceprezesa. A w końcu prezesa Zarządu Głównego, za: A. Cz., **Michał Goławski**, „Wychowanie Ojczyste” [Londyn] 1974, nr 2/99, s. 2.

⁴⁵ Michał Goławski zmarł 2 czerwca 1974 r., redagował „Wychowanie Ojczyste” właściwie aż do śmierci; nie doczekał jednak dwóch jubileuszy – 20-lecia swojej pracy redaktorskiej oraz setnego numeru pisma. 99. numer periodyku był ostatnim pod jego redakcją.

⁴⁶ Stały rozwój akcji wychowania ojczystego, podjętej przez nauczycielstwo i rodziców z pomocą duchowieństwa i organizacji społecznych doprowadził w ciągu 5 lat liczbę szkół do 160, a liczbę uczących się dzieci do 4500 na terenie samej tylko Wielkiej Brytanii, za: **Od Wydawcy**, „Wychowanie Ojczyste” [Londyn] 1955, listopad–grudzień, nr 1, s. 2.

⁴⁷ **Od Wydawcy**, „Wychowanie Ojczyste” [Londyn] 1991, listopad–grudzień, nr 1, s. 2.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ **W 10-lecie „Wychowania Ojczystego”**, „Wychowanie Ojczyste” [Londyn] 1964, nr 4/53, lipiec–sierpień, s. 24.

Po śmierci M. Goławskiego, w połowie 1974 r., redakcję pisma objął pisarz, publicysta i członek Zarządu Głównego PMS Leszek Krajewski, następnie Antoni Czulowski (pełniący w chwili objęcia redakcji periodyku funkcję wiceprezesa Zarządu Głównego PMS). W latach 1979–1984 pismo redagowała nauczycielka Anna Bogusławska. Od 1984 r. funkcję redaktora objął Jerzy Samborski. Pod jego redakcją pismo przeszło okres największych zmian⁵⁰. Periodyk ukazał się wtedy pod nazwą „Wychowanie i Słowo Ojczyście”, którą w kolejnych numerach skrócono do „Słowo Ojczyście”. Czasopismo ukazywało się w nakładzie 500 egzemplarzy. Zmienił się także layout i profil pisma. „Słowo Ojczyście” miało lakierowaną okładkę, drukowane było na kredowym papierze formatu A4 i zawierało dużą liczbę fotografii. Teksty w gazecie były grupowane w działach tematycznych, takich jak, m.in.: *Nauka o literaturze, Historia najnowsza, Recenzje, Metodyka nauczania, Pedagogika, Literatura, Teatr i film, Folklor, Sławni emigranci polscy, W kraju, Placówki kulturalne i naukowe, Organizacje i stowarzyszenia, Szkolnictwo, Kącik poezji, Kronika* oraz *Forum*. Profil pisma zdecydowanie przesunął się ze spraw metodycznych na kwestie dotyczące kultury polskiej emigracji. Praktyczne materiały dla nauczycieli i konspekty lekcji zajmowały już miejsce marginalne. Redakcja zdawała sobie sprawę z tego, że pismo nie spełniało już roli, jaką pierwotnie wyznaczył mu jego wydawca – Polska Macierz Szkolna. Chcąc wypełnić powstały deficyt, wydano dodatek do „Słowa Ojczyściego” nr 4/148 z 1986 r. pt. „Poradnik Metodyczny”. „Słowo Ojczyście” ukazywało się do 1991 r.

Pierwszy numer „Poradnika Metodycznego” ukazał się w 1986 r. pod redakcją Elżbiety Wojciechowicz. W liście zamieszczonym na okładce poinformowano nauczycieli o celach pisma, które miało stanowić *forum, na którym można się wypowiedzieć, podzielić uwagami i sądami: jak najlepiej uczyć i co robić, aby zachęcić młodzież i mieć jak najlepsze wyniki*⁵¹. „Poradnik Metodyczny” zawierał materiały związane z nauczaniem od wieku przedszkolnego do A level⁵². Dzieńców pierwszych numerów ukazało się pod redakcją Elżbiety Wojciechowicz, numery 10–11 z 1995 r. oraz 12–13 z 1996 r. redagowała Małgorzata Sztuka⁵³, a pozostałe Aleksandra Podhorodecka. W latach 1986–2009 wydano łącznie 29⁵⁴

⁵⁰ J. Samborski, *Po raz ostatni*, „Słowo Ojczyście” [Londyn] 1991, nr 4/168, s. 3.

⁵¹ Elżbieta Wojciechowicz, „Poradnik Metodyczny” [Londyn] 1986, nr 1, s. 1.

⁵² Odpowiednik polskiej matury.

⁵³ Małgorzata Sztuka – ur. 28.09.1953 r. w Piwnicznej. Dyplom magistra filologii polskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie otrzymała w 1977 r. Od 1978 r. mieszka w Wielkiej Brytanii. Pracowała zawodowo w roli nauczyciela języka polskiego jako obcego. W latach 80. XX w. uczyła w szkole polskiej na Ealingu, prowadziła kursy maturalne (A level) oraz ośrodek egzaminacyjny w POSK-u (egzaminacje GCSE i A level). Od 2001 r. do 2012 r. była członkiem Zjednoczenia Polskiego w Wielkiej Brytanii, gdzie pełniła funkcję sekretarza generalnego. Od 2000 r. jest członkiem Zarządu Ogniska Polskiego w Londynie. Jej hobby to teatr, sport i podróże. Ma męża Jana i syna Tomasza. Na podstawie wywiadów przeprowadzonych przez doktorantkę mgr Magdalenę Górkę w dniach 6.05.2016 r. oraz 16.03.2017 r. w Londynie.

⁵⁴ Numery „Poradnika Metodycznego” przed objęciem redakcji przez Aleksandrę Podhorodecką: 1, 2, 3, 4, 5–6, 7, 8–9, 10–11, 12–13.

numerów tego periodyku, z czego 20 ukazało się pod redakcją Aleksandry Podhorodeckiej. Pismo ukazywało się nieregularnie, w zasadzie tworzono je dopiero wtedy, gdy do redakcji trafiała wystarczająca ilość materiałów. Najczęściej miało to miejsce po konferencjach organizowanych przez PMS.

ZAKOŃCZENIE

Komentarzem opisującym polskie czasopisma pedagogiczne wydawane na terenie Zjednoczonego Królestwa w XX i XXI wieku mogą być słowa wypowiedziane przez jednego z brytyjskich ministrów informacji Brendana Brackena, który stwierdził, że *kiedy poza krajem spotyka się dwóch Polaków, ich pierwszym działaniem, przed podjęciem sporu na tematy zasadnicze, staje się założenie czasopisma*⁵⁵. W tym spostrzeżeniu, jak zauważył Tymon Terlecki, zawierał się *mimowolny hołd dla naszej żywotności, przedsiębiorczości, woli działania, woli sprostania okolicznościom [...]. Tej właściwości narodowej: »gdzie Polak, tam gazeta« nie potrzebujemy się wstydić. Nie powinniśmy się jej wyzbywać*⁵⁶. Tym bardziej że wszystkie periodyki skierowane do dzieci i młodzieży oraz nauczycieli, wychowawców i instruktorów harcerstwa propagowały na swoich łamach wychowanie patriotyczne, dążyły do utrzymania polskiej tożsamości na obczyźnie poprzez znajomość prawdziwej, nieobciążonej cenzurą polityczną historii kraju przodków, krain geograficznych, obyczajów, naukę języka ojczystego i religii.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne:

Protokoły z Zebrań Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie 1950–1966 r. – Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie, Londyn.

Protokół z posiedzenia Prezydium Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie w dniu 23.1.1956 r. – Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie, kol. 2, Londyn.

Protokół Zebrania Prezydium Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie w dniu 17.5.1956 r. – Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie, kol. 2, w: *Protokoły z Zebrań Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie 1950–1966*, Londyn.

Protokoły z Zebrań Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie 1950–1966 – Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie, Londyn.

⁵⁵ R. Habielski, *Polski Londyn*, Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie, 2004, s. 145.

⁵⁶ T. Terlecki, *Prasa z niczego*, „Ostatnie Wiadomości” [Mannheim] 1955, nr 9 (317), s. 2.

Protokół Zebrania Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie w dniu 23.7.1957 r. – Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży, kol. 2; w: **Protokoły z Zebrań Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie 1950–1966**, Londyn.

Radzik T., **Z dziejów społeczności polskiej w Wielkiej Brytanii po drugiej wojnie światowej (1945–1990)**, Lublin, Wydawnictwo UMCS, 1991.

Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży za okres od 19 grudnia 1946 do 27 października 1948 r., s. 1 – Archiwum Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży w Londynie, kol. 1, historia Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Młodzieży.

Opracowania i artykuły:

A. Cz., **Michał Goławski**, „Wychowanie Ojczyście” [Londyn] 1974, nr 2/99.

Biętkowska N., „Dziatwa” 1946, nr 1.

Bogusławski A., **Wydawnictwa dla dzieci**, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1948, nr 82.

Chmielewski W. J., **Przygotowanie kadr oświatowych na uchodźstwie w latach 1941–1948**, Warszawa, Instytut Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2013.

Chwastyk-Kowalczyk J., **Katyń, dipisi, PKPR na łamach polskiej prasy wychodźczej**, Kielce, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, 2011.

Chwastyk-Kowalczyk J., **Londyński „Dziennik Polski” 1940–1943**, Kielce, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, 2005.

Chwastyk-Kowalczyk J., **Londyński „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1944–1989. Gazeta codzienna jako środek przekazu komunikatów kulturowych**, Kielce, Wydawnictwo Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego Jana Kochanowskiego, 2008.

Chwastyk-Kowalczyk J., **Obraz edukacji Polaków na obczyźnie na łamach czasopism emigracyjnych**, Kielce, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2014.

Chwastyk-Kowalczyk J., **„Technika i Nauka” – elitarne czasopismo Stowarzyszenia Techników Polskich w Wielkiej Brytanii**, Kielce, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, 2015.

Co tydzień dzieciom i młodzieży, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1978, nr 147.

Czarnik O. S., **W drodze do utraconej Itaki. Prasa, książki i czytelnictwo na szlaku Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich (1940–1942) oraz Armii Polskiej na Wschodzie i 2. Korpusu (1941–1946)**, Warszawa, Wydawnictwo Biblioteki Narodowej, 2012.

Czasopiśmiennictwo dla dzieci i młodzieży na obczyźnie, „Polonia Zagraniczna. Biuletyn Organizacyjny Światowego Związku Polaków z Zagranicy” 1948, nr 53.

Danilewicz-Zielińska M., *Szkice o literaturze emigracyjnej*, Paryż, Instytut Literacki, 1978.

Danilewicz-Zielińska M., *Szkice o literaturze emigracyjnej półwiecza 1939–1989*, wyd. 2 rozszerz., Wrocław, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1999.

Dobek M., „*Gazetka Szkolna*”. *Pismo dla dzieci polskich*, „Tydzień Polski” 1959, nr 30 (201).

Dopóki jest „Dziennik” – jestem..., red. K. Bzowska-Budd, London, Polska Fundacja Kulturalna, 2000.

„Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1959, nr 9.

„*Dziennik Polski*” *Dzieciom*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1950, nr 180.

Dziennikarze polscy na emigracji. Wspomnienia z lat 1937–1989, red. i oprac. B. Wierzbiański, W. Piątkowska-Stepaniak, Opole, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2001.

Goławski M., *Nauka dzieci na uchodźstwie jest palącym zagadnieniem narodowym*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1951, nr 179.

Habielski R., *Niezlomni i nieprzejednani. Emigracyjne „Wiadomości” i ich krąg (1940–1981)*, Warszawa, PIW, 1991.

Habielski R., *Polski Londyn*, Wrocław, Wydawnictwo Dolnośląskie, 2004.

Jak powstała „Dziatwa”, „Dziatwa” 1971, nr 120.

Kowalik J., *Bibliografia czasopism polskich wydanych poza granicami kraju od września 1939 roku*, t. 1–4, Lublin, KUL, 1976; t. 5, Lublin, KUL, 1998.

Kowalik J., *Czasopiśmiennictwo*, w: *Literatura polska na obczyźnie 1940–1960*, t. 2., red. T. Terlecki, London, Bolesław Świdorski, 1965.

Kukła W., Miszczuk M., *Dzieje harcerstwa na obczyźnie 1912–2006: zarys problematyki*, Warszawa, Wydawnictwo Tomiko, 2006.

Kukła W., Miszczuk M., *Emigracyjna i polonijna prasa harcerska 1914–2003. Materiały i źródła*, Warszawa, Wydawnictwo Tomiko, 2003.

Literatura polska na obczyźnie, t. 5, red. J. Bujnowski, Londyn, Polska Fundacja Kulturalna, 1988.

Literatura polska na obczyźnie 1940–1960, red. T. Terlecki, t. 1, London, Bolesław Świdorski, 1964; t. 2, London, Bolesław Świdorski, 1965.

Milkner A., *Piętnasty rok „Dziatwy”*, „Tydzień Polski” 1960, nr 48.

Miszczuk M., *Bibliografia emigracyjnej i polonijnej prasy harcerskiej 1914–2001*, Warszawa, Tomiko, 2002.

Miszczuk M., *Bibliografia harcerskich emigracyjnych i polonijnych druków zwartych, jednodniówek, kalendarzy i miscellaneów wydawanych w latach 1912–2004*, Warszawa, Tomiko, 2006.

Miszczuk M., *Harcerska działalność wydawnicza w Europie, Azji, Ameryce Południowej od 1912 roku. Zarys dziejów z bibliografią*, Warszawa, Tomiko, 2012.

Miszczuk M., *Polish scouting publishing in the United States of America, the United Kingdom, Canada and Australia (1913–2009). Outline of history and*

bibliography (Harcerska działalność wydawnicza w Stanach Zjednoczonych Ameryki, Wielkiej Brytanii, Kanadzie i Australii (1913–2009). Zarys dziejów wraz z bibliografią, Warszawa, Tomiko, 2009.

Nekrolog, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1952, nr 29.

Od Wydawcy, „Wychowanie Ojczyście” [Londyn] 1955, listopad–grudzień, nr 1.

Od wydawcy, „Wychowanie Ojczyście” [Londyn] 1991, listopad–grudzień, nr 1.

Ogłoszenie Redakcji, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” 1955, nr 170.

Podhorodecka A., *W służbie oświacie. 50 lat Polskiej Macierzy Szkolnej*, Londyn, Polska Macierz Szkolna, 2003.

Polska poza Polską. Sprawozdanie z III Kongresu Kultury Polskiej na Obczyźnie, red. K. Rowiński, Londyn, Polskie Towarzystwo Naukowe na Obczyźnie, 1998.

Terlecki T., *Prasa z niczego*, „Ostatnie Wiadomości” [Mannheim] 1955, nr 9 (317).

W 10-lecie „Wychowania Ojczyściego”, „Wychowanie Ojczyście” [Londyn] 1964, lipiec–sierpień.

Warto przeczytać, „Węzełek” [Londyn] 2012, nr 297.

Warto przeczytać, „Węzełek” [Londyn] 2012, nr 301.

Zabielska J., *Bibliography of Books in Polish or Relating to Poland published outside Poland since September 1st 1939 t. 1: 1939–1951*, London, Polish Library, 1954; kontynuacja: t. 8, *Supplements to 1939–1982*, London, Polish Library, 2001.

Polish emigration press supporting education published in Great Britain between 1946 and 2017

Summary

The article discusses Polish pedagogical journals published in Great Britain in the 20th and 21st century. Periodicals for children and teenagers served as a teaching aid in Polish Saturday schools all over the world. First magazines of this kind were published during World War II, and some of them are still being published nowadays. The most important ones are school journals as well as magazines for teenagers, scouts and teachers, such as “Nasze Pisemko”, “Dziatwa”, “Wychowanie Ojczyście”, “Ono”, “Gazetka Szkolna”, “Razem Młodzi Przyjaciele”, “Na Tropie”, “Ogniwa”, “Węzełek”, “Wiadomości Nauczycielskie” and “Wychowanie Ojczyście”. They are used by parents and the educational institutions overseen by the Association of Polish Teachers Abroad (Związek Nauczycielstwa Polskiego za Granicą) and the Polish Educational Society (Polska Macierz Szkolna). Their goal is to help develop the national identity of Polish young people living abroad – to teach them their mother tongue, national pride and Christian faith in order to make them social and cultural activists for the sake of Polish independence in the future.

Keywords: Polish pedagogical journals abroad, Great Britain, 1946–2017, “Nasze Pisemko”, “Dziatwa”, “Wychowanie Ojczyście”, “Ono”, “Gazetka Szkolna”, “Razem Młodzi Przyjaciele”, “Na Tropie”, “Ogniwa”, “Węzełek”, “Wiadomości Nauczycielskie”, “Wychowanie Ojczyście”.